

Веска КИРИЛОВА

ВТУ „Св. св. Кирил и Методий“, България
v.dmitrova@ts.uni-vt.bg; vkirilova@yahoo.com

**НЕНОРМАТИВНА СУБСТИТУЦИЯ НА ВЕЛАРНИТЕ СЪГЛАСНИ
[K, G, ŋ] И [K, Γ, X] В УСТНАТА ПРАКТИКА НА ФРЕНСКИЯ И
БЪЛГАРСКИЯ ЕЗИК**

Veska KIRILOVA

“St. Cyril and St. Methodius” University of Veliko Tarnovo, Bulgaria

**NON-NORMATIVE SUBSTITUTION OF THE VELAR CONSONANTS
[K, G, ŋ] AND [K, Γ, X] IN THE SPOKEN LANGUAGE OF FRENCH
AND BULGARIAN**

This paper analyzes some cases of non-normative substitution of the velar consonants [k, g, ŋ] and [k, Γ, x] by other sound in the spoken language of French and Bulgarian. The purpose of the report is to study which velar consonants are subject to this type of change, by what kind of consonants they are most frequently replaced and which are the phonetic factors, determining the process under research. Occurring non-normative changes are examined at a sub-phoneme level as a substitution of one or several phonological features leading to a substitution of the velar consonants in both languages by other type of sound: nasal consonants, oral consonants, semi-consonants, vowels.

Ключови думи: ненормативна субституция, веларни съгласни, устна практика, френски език, български език

Keywords: non-normative substitution, velar consonants, spoken language, French language, Bulgarian language

1. Увод

В устната практика на френския и българския език, при бързо темпо на говорене или под диалектно влияние, се наблюдават ненормативни прояви, някои от които водят до субституция (замяна) на един звук с друг. Това засяга в немалка степен съгласните [k, g, ŋ] от френската фонологична система, както и съгласните [k, Γ, x] от българската.

Сред френските фонолози няма единно мнение относно това кой термин определя най-точно в артикулационно отношение съгласните [k, g, ŋ]. Някои дефинират съгласните [k, g] като палатални (Ландерси&Ренар¹ 1977: 91), за други френските съгласни [k, g] и [ŋ] са веларни (Гаде 1989: 90), трети смятат,

¹ Ландерси и Ренар не включват [ŋ] сред френските фонеме (Ландерси&Ренар 1977: 91)

че те са дорсо-веларни (Леон² 1992: 68), четвърти си служат с термините палатални или веларни в зависимост от контекста на реализация (Ников 1992: 193–194). Причините за това се дължат на различните критерии, които се използват при тяхното дефиниране. Според критерия място на учленение и вид на следващата гласна съгласните [k, g] се артикулират или като палатални, или като веларни (палато-веларни). Тази учленителна вариантност се дължи на влиянието на сегментното обкръжение – ако двете съгласни са последвани от задни гласни като например [u], [o], [ɔ] ([ku], [gu], [goːʃ] [kɔle]); съгласните [k, g] се реализират като веларни. Ако съгласните [k, g] са последвани от предна гласна, те се реализират с палаталния си вариант ([ki], [gi], [ke], [ge], [kes]). Ако се отчита частта от език-а, която се намира в контакт с мястото на учленение, разглежданите съгласни могат да се определят като дорсо-веларни. В българския език съгласните [k, ɣ, x] се дефинират като веларни по признака място на учленение (ГСБКЕ 1982:62). Следователно при терминологичното обозначаване на съгласните [k, g, ŋ] и [k, ɣ, x] в двата езика, френския и българския, би могъл да се използва общия термин веларни. Двата езика разполагат с по три веларни консонантни фонемни: за френския език, две орални ([k, g]) и една носова ([ŋ]), а за българския език и трите веларни консонантни фонемни са орални ([k, ɣ, x]).

Случаите на ненормативна замяна на един звук с друг са разгледани в някои учебници и учебни помагала най-общо като фонетични промени в рамките на различни фонетични процеси (асимиляция, дисимиляция, назализиране, преглас на съгласни и др.) както във френския (Нироп 1902, Картон 1974, Картон и др. 1983, Гаде 1989, Гаде 1992, Леон 1992, Малмберг 1994, Ников 1992, Сабио 2013), така и в българския език (Мирчев 1978, ГСБКЕ 1982, Стойков 1993, М. Младенов 1984, Иванов 1994), като част от тези промени се дължат на диалектно влияние.

Настоящият доклад разглежда някои случаи на ненормативна субституция на веларните съгласни [k, g, ŋ] и [k, ɣ, x] с друг звук в устната практика на френския и българския език. Целта на доклада е да изследва кои от веларните съгласни са обект на този вид промяна, с какъв тип съгласни най-често се заменят те, кои са фонетичните фактори, които ги обуславят. Настъпващите ненормативни промени ще бъдат разглеждани на субфонемно ниво като замяна на един или няколко фонологични признака, водещи до субституция на веларните съгласни с друг вид съгласна.

2. Ненормативна субституция на веларните съгласни [k, g, ŋ] във френския език

2.1. Ненормативна субституция на оралните съгласни [k, g] с носова съгласна

Субституцията на оралните съгласни [k, g] с носова съгласна, наблюдавана в устната практика на френския език, е свързана в артикулационно отношение с включване на носната кухина в учленителния акт. Обикновено този процес

² Леон дефинира и трите съгласни, [k, g, ŋ], като дорсо-веларни (Леон 1993: 68).

се обозначава с термина назализиране. Резултатите от анализа на данните, ексцерпирани от различни литературни източници, сочат субституция на оралните веларни съгласни [k] и [g] с носовата [ŋ]. Този вид замяна се наблюдава в устната практика на френския език. Назализирането на веларните съгласни е получено вследствие на вътресегментно преструктуриране на смислоразличителните признаци след извършената субституция: признакът оралност е заменен с признака носовост и веларните съгласни [k] и [g] се реализират като [ŋ]: *banque de France* [bãŋdɛfrãs], *longuement* [lõŋmã] (примери на Сабио 2013: 25). Замяната на оралната [k] с носовата [ŋ] в първия пример (*banque de France* [bãŋdɛfrãs]) се дължи на асимилиращото действие на носовата гласна [ã] върху веларната беззвучна съгласна [k]. Тя прехвърля признака носовост върху следходната беззвучна съгласна [k], но също и признака звучност, тъй като двата признака – носовост и звучност, се намират в пряка връзка – всички носови съгласни са звучни. Назализирането на звучната съгласна [g] е свързано с промяна само на един фонологичен признак – тя заменя признака оралност с признака носовост. Назализирането на [g] в думата *longuement* би могло да се обясни с двойното асимилиращо действие на съседните носови звукове – носовата гласна [õ] и носовата съгласна [m]. Назализиране на веларната [g] се наблюдава също във френския южен говор: *longue minute* [lõŋminyt] (Картон 1974: 29).

2.2. Ненормативна субституция на оралните съгласни [k, g] с орална съгласна във френския език

2.2.1. Субституция на [k] с [t]

В много съвременни френски диалекти се наблюдава антериоризиране на мястото на учленение на веларната съгласна [k] в групите [ki] и [ky]. Предните гласни [i] и [y] изтеглят напред мястото на учленение на веларната съгласна [k] и тя преминава в предпалатален звук, близък до [t], който би могъл да се определи като вариант на [t]. Този звук е представен понякога чрез графичното изображение „t“ в текстове, отразяващи просторечния говор: думата *sigé* се произнася [tyre], *cinquième* се произнася [sɛtjem] (Нироп 1902: 119). Съгласната [k] е подложена на регресивно асимилационно влияние от следващата я предна гласна [i] или [y], а нейната субституция с алвеоденталната [t] се дължи на изпреварващото движение на учленителните органи.

Изследването на Картон и др. (Картон и др. 1983) потвърждава също наличието на тази произносителна тенденция в парижкия просторечен говор, в който съгласната [k] измества мястото си на учленение към това на [t], последвана от гласната предноезично [a]: *café* се произнася като „tyafé“ (пример на Картон и др. 1983: 84).

2.2.2. Ненормативна субституция на [k] със [s]

Субституцията на [k] със [s] се определя от Тибо като резултат от регресивен асимилационен процес, който може да се наблюдава най-вече във френския южен говор: *accent* [aksã] се произнася [assã] и дори [asã] (Тибо:

6). Тибо обяснява тази промяна като пълно асимилиране на съгласна [k] (в имплозивна позиция) от следващата я [s], чиято начална позиция в сричката ѝ осигурява повече артикулационна сила (Тибо_a: 6). Тази интерпретация на разглежданите произносителни варианти е доста интересна, като се има предвид, че въпросната фонетична промяна преобладаващо се свързва с изпадане на звука [k] в консонантна група. Изпадането на [k] се наблюдава предимно в групата [ks], представена чрез различни графични изображения в различен контекст: „x“ + съгласна, „с“ + гласна, „с“ + групата –tion, (*expliquer* > *e'spliquer*, *extraordinaire* > *e'str'ordinaire*, *accepter* > *assepter*). Тенденцията към съкращаване на групата [ks] не е нова и съществува още от периода на разговорния латински (Шигаревская 1984: 23). Тя е запазена и днес в спонтанната реч на френския език. Като причина за този вид изпадане се сочи образуване на труднопроизносима консонантна група. Такъв например е случаят с думата *expliquer*, в която има струпване на 4 съгласни – [kspl]. Тази поредица от консонантни звукове се опростява до 3 съгласни след елизия на – [k]. Звуковата форма е сведена до *e'spliquer*. (относно опростяването на групата [ks] вж. още Кирилова 2014: 125-127).

Анализираните примери, ексцерпирани от различни литературни източници, не сочат данни за субституция на френската съгласна [g] с орална съгласна.

2.2.3. Ненормативна субституция на [k] с африкатната съгласна [tʃ]

В артикулационно отношение африкатизирането на [k] е свързано с неговото антериоризиране и произнасянето, в един учленителен акт, на преградната [t] и проходната [ʃ] = [tʃ]. Изследване на Хал относно нормандския говор, направено през 2007, сочи, че е възможна африкатизация на [k]: /k/ => [tʃ]: *cué* се произнася [tʃуе] (Хал 2007: 9). Тибо отбелязва, че в *предградията на големите градове и в някои райони от южна Франция, особено в Марсилия*, съгласната [k] може също да бъде засегната от процеса на африкатизиране: *culture* [tʃultʃуv], *on est cuit* prononcé [ɔnɛtʃi] и т.н. (Тибо_b: 2). Все пак трябва да се отбележи, че африкатизацията на [k] е по-скоро несистемна и не така характерна, както тази на алвеоденталните съгласни [t] и [d], които се заменят с африкатните съгласни [tʃ] и [dʒ] в споменатите говори (Тибо_b: 2). *Данни за употреба на африката [dʒ] ни дават Картон и др., с примери от говора в областта Юра: Julien [zyljẽ] => [dʒyljẽ] (Картон и др. 1983: 43). В севернопикардския говор също би могла да се наблюдава африкатизация на проходен звук: [kardjak] се произнася [kardʒak]. В Картон и др. случаят е описан като преминаване на йота в шушкава съгласна (Картон и др. 1983: 26). Ние обаче няма да се спираме на този вид промяна, тъй като тя не е обект на настоящото изследване.*

2.3. Ненормативна субституция на носовата съгласна [ŋ]

Субституцията на съгласната [ŋ] с [n] е фонетичен процес, който е свързан с промяна на мястото на учленение на съгласната [ŋ], процес, който би

могъл за бъде определен като anteriоризиране и орализиране. Той се среща все по-често във финалния завършек – *ing* на думите в парижкия говор при много французи: *parking* [parkiŋ] се произнася [parkin] (Картон и др. 1983: 78).

3. Ненормативна субституция на веларните съгласните [к, г, х] в устната практика на българския език

3.1. Ненормативна субституция на съгласната [к]

3.1.1. Ненормативна субституция на [к] с [х] или [ф]

В българския език се наблюдава ненормативна замяна на веларната преградна съгласна [к] с проходната веларна съгласна [х] или с проходната лабиодентална [ф]. Субституцията на [к] с [х] е свързана с промяна на един фонологичен признак – признакът начин на учленение, но при субституцията на [к] с [ф] се променят два фонологични признака – начин на учленение и място на учленение. Субституция на [к] с [х] или [ф] се наблюдава в консонантната група [кт], съставена от две преградни съгласни. Разглежданата промяна може да се определи като дисимилационен процес по модален признак – първата съгласна ([к]) в групата от преградни съгласни [кт] преминава в проходната [х] или [ф], в резултата на което групата [кт] се реструктурира съответно в групите [хт] и [фт]: *нокти* се произнася *нохти* или *нофти*, *доктор* – *дохтор* или *дофтор* (ГСБКЕ 1982: 151). Наблюдаваните промени се извършват под диалектно влияние и не се допускат в книжовния изговор (ГСБКЕ 1982: 151).

3.1.2. Ненормативна субституция на [к] с [ч]

Субституцията на преградната съгласна [к] с африката [ч] би могла да бъде определена като фоно-морфологична. Тя се дължи на неправилно осъществено редуване на съгласната [к] в рамките на различни словоформи на една и съща морфема напр. *печа*, *печат* вместо *пека*, *пекат*, *реча*, *речат* вместо *река*, *рекат*, *сеча*, *сечат* вместо *сека*, *секат*, *тъча*, *тъчат* вм. *тъка*, *тъкат* и др. (Георгиев&Дуриданов 1978: 112). Дуриданов и Георгиев напомнят, че подобни форми могат да се наблюдават в разговорния език и в диалектите и те обясняват този процес с действието на „закона за „уеднаквяване на раздвоения корен“ на *пек-* и *печ-* : формата *печ-* започва да се налага и там, дето от гледна точка на стария закон тя е неправилна“ (Георгиев&Дуриданов 1978: 113). Те определят тази промяна още като промяна по аналогия и обясняват първопричината за неправилното редуване на [к] с [ч] с действието на стар фонетичен закон в праславянския език (или още в балтославянски), според който „крайната съгласна на корена на глагола *пека* е била навсякъде *к*“ (Георгиев&Дуриданов 1978: 112). По-късно в праславянски започва да действа друг закон, който налага редуването на [к] с [ч] в контекст пред предните гласни [е, и] (Георгиев&Дуриданов 1978: 113) и който е приет от правоговорната норма на съвременния български език. От артикулационна гледна точка замаяната на преградната съгласна [к] с африката [ч] е свързана с промяна на два фонологични признака: начин на учленение (преградността се заменя с

африкатност) и място на учленение (веларността се заменя с посталвеолност). Промяната на последния признак е резултат от антериоризиране на мястото на учленение на веларната [к].

3.2. Ненормативна субституция на съгласната [г]

В разговорния стил на българския език може да се наблюдава ненормативна субституция на преградната съгласната [г] с проходната [ж], която е резултат от неправилно осъществено фоно-морфологично редуване. Такъв е случаят с формата на глагола *мога* най-вече в 3 л. мн.ч.: *те могат* вм. *те могат*. При тази промяна може да се открие действието на тенденцията към уеднаквяване на коренната морфема в различните словоформи на една и съща дума, както в случаите на неправилно осъществено фоно-морфологично редуване на съгласната [к] => [ч].

3.3. Ненормативна субституция на съгласната [х]

В литературния език съгласната [х] е запазена в позиции, в които е съществувала в старобългарския език, но в „диалектите, западни и източни, нейното изчезване е широко разпространено явление.“ (Мирчев 1978: 158). Съгласната [х] е една от малкото съгласни, които не са част от фонологичната система на някои български диалекти (в някои западни говори, като пограничните, назовани „преходни“ от Ст. Стойков): [мъ (мъх), гре (грех), дъ (дъх)]. Такива случаи има и в отделни източни говори (Стойков 1993: 215). В повечето диалекти съгласната [х] изпада и това нейно поведение би могло да се свърже с позицията ѝ в словоформата и със сегментния контекст: тя елидира в началото на думата ([л'а̀б]) и в средисловието *между две гласни* ([игра̀а]), а има случаи, при които това се наблюдава в средисловието *пред съгласна*, като гласната пред изпадналото [х] получава компенсаторно удължаване ([ма̀ни]) (Стойков 1993: 215). В настоящата разработка няма да се спираме на изпадането на съгласната [х], тъй като тази фонетична промяна не е обект на нашето изследване. Тук ще бъдат разгледани само някои случаи на субституция на проходната [х] с друг звук.

3.3.1. Ненормативна субституция на [х] с [ф]

В някои диалекти, като шуменски, троянски, габровски и др., се наблюдава субституция на проходната веларна съгласна [х] с проходната лабиодентална съгласна [ф]. Субституцията на [х] с [ф] би могла да бъде представена чрез следните случаи:

а) Позиционна субституция на [х] с [ф]

Началословие

Субституция на [х] с [ф] в началословието може да се наблюдава в шуменския говор: [фу̀лѐра] (холера), [фурту̀ва] (Стойков 1993: 105; Иванов 1994: 69).

Средисловие

Субституцията на [x] с [ф] в *средисловието* пред съгласна е характерна за шуменския говор : [утйдофме, чакафме] (примери на Стойков 1993: 105).

Краесловие

Случаите на субституция на [x] с [ф] в *краесловието* са преобладаващи сред българските говори. Позиционна субституция на [x] с [ф] в *краесловието* се наблюдава в Троянско, в Габровско (Стойков 1993: 109, Иванов 1994: 73), в Шуменско: [чуф, зеф, см'аф, т'аф, с'урмаф, чуф, зеф, ход'уф] (примери на Стойков 1993: 105; Иванов 1994: 69), [праф (прах), страф, б'аф] (Стойков 1993: 109). Подобни краесловни субституционни процеси настъпват също във велешкия говор: [граф, страф, беф, дйдоф] (Стойков 1993:174), в дебърския говор: [вр ф, влаф, граф, греф, праф] (Стойков 1993: 176), макар че в последния говор разглежданата субституция може да се срещне и в средисловието (рехофме)] (Стойков 1993: 176). Когато съгласната [x] се намира в краесловието, тя се преглася във [ф] също и в тетовския говор: [грѐф, задуф, кòжуф, òреф] (Стойков 1993: 172).

б) Фоно-морфологична субституция на [x] с [ф]

Субституцията на [x] с [ф] в глаголни окончания би могла да бъде определена като фоно-морфологична. Тя се наблюдава например в еркечкия говор – в глаголните окончания за миналите времена: [дув'аф, прид'аф, плит'аф, прайеф, стуйаф, сечаф, лижаф, дадъф] (М. Младенов 1984: 114), в баташкия говор – в аористните глаголни форми: [устайф, устайфм'ъ, нъстанйфм'ъ, б'ъф] (Иванов 1994: 94), в градския охридски говор – в окончанията – х, – хме, – хте за минало свършено и минало несвършено време: – ф, – фме, – фте - [нòсеф, нòсефме, нòсефте, рèкоф, рèкофте, рèкофте] (Стойков 1993: 177), в западнородопския говор, особено в аористните окончания: [дйдуф, найдуф, учѐф, лòжеф, беф] (Иванов 1994: 101).

На субфонемно ниво субституцията на [x] с [ф] би могла да бъде представена като замяна на един фонологичен признак – място на учленение: [x] губи своята веларност и приема признака лабиоденталност на [ф]. Тази промяна би могла да се интерпретира също като антериоризиране на [x].

3.3.2. Ненормативна субституция на съгласната [x] с [в]

Резултатите от анализа на ексцерпираните примери от различни литературни източници сочат, че субституцията на [x] с [в] може да бъде определена като позиционна и фоно-морфологична.

а) Позиционна субституция на [x] с [в]

Началословие

Началословието е сравнително стабилна позиция за съгласна, тъй като там тя е в сричкова позиция на атака. Може би това би могло да обясни малкото случаи на субституция на [x] от [в]. В павликянския говор се наблюдава

субституцията [x] => [в] в *началото* на думата пред гласна: [вѝтро (хитро)] (Стойков 1993: 138; Иванов 1994: 97).

Средисловие

Субституцията на [x] с [в] във *вътрешността* на думата е характерна за мизийския говор. Тя се наблюдава в интервокална позиция: техен => [тѝвен] (Стойков 1993: 102). Позиционно обусловена субституцията на [x] с [в] е налице също в преспанския говор, в интервокална позиция: [мѝва, ѹво, сѝво] (Стойков 1993: 179).

б) Фоно-морфологична субституция

Младенов описва случаи на преход на [x] във [в] в централнобалканския говор в окончанието за 3 л. мн. ч., мин. св. вр.: [сед'а̀ва, изнѝсува, да̀вавъ, мр'а̀ва, вѝкѝва] (М. Младенов 1984: 114). За фоно-морфологична субституция би могло да се говори и в мизийския говор, в който се наблюдават случаи на преход на [x] във [в] в глаголни окончаниа: [пѝка̀ва, плѝта̀ва, лѐжа̀ва, стуйа̀ва] (Стойков 1993: 102).

При субституция на съгласната [x] с [в] настъпва замяна на два фонологични признака – място на учленение и звучност/беззвучност. Промяната на първия признак е резултат от антериоризиране на мястото на учленение на произнесената съгласна, а промяната на втория признак води до реализиране на фонемата като звучна.

3.3.3. Ненормативна субституция на [x] с [в]/[ф]

В някои диалектни прояви на българския език се наблюдава вариантност в съгласната, която заменя [x] в един и същ вид сегментен контекст и при една и съща позиционна реализация.

Субституция на [x] с [в] или [ф] може да се наблюдава например в шуменския говор в *средисловието*: [му̀вь] (му̀ха), [б'а̀ва] (бѝха), [крад'а̀ва, уфò] (в някои случаи *интервокално* [x] е заменено с [в], в други – с [ф]), (примери на Стойков 1993: 105; Иванов 1994: 69), [дòйду̀ва, вѝка̀ва, сѝви, òрѐвен], [му̀ф'ѝ̀та, вѝ̀рфу (вѝ̀рху)] (Младенов 1984: 105; Иванов 1994: 69). В тетовския говор, когато съгласната [x] се намира пред друга съгласна, тя се преглася в съгласните [в] или [ф]: [йа̀вна (я̀хна), чѝ̀фмо] (Стойков 1993: 172). Примерите сочат, че липсва строга сегментна обусловеност при извършващата се промяна в средисловието. В интервокална позиция, но и в позиция пред съгласна, съгласната [x] може да бъде заменена както от [в] ([вѝка̀ва]), така и от [ф] ([му̀ф'ѝ̀та]).

Нека припомним, че замяната на съгласната [x] със съгласните [в] и [ф] е процес, който води началото си още от XV-XVI в. (Мирчев 1978: 158).

3.3.4. Ненормативна субституция на [x] със сонорната съгласна [й]

В тракийските говори, в които съгласната [x] се преглася в [й], особено в аористни форми, би могло да се говори, според нас, за ненормативна фоно-

морфологична субституция: [спрѐйме, върнѐйме, минѐйме, утидѐйме, б'ай] (Иванов 1994: 86). Аналогични са случаите на субституция на [x] със сонорната [й] и в българските говори в Южна Албания, но при тях субституцията е не само фоно-морфологично, но и позиционно обусловена – съгласната [x] се преглася в [й] в *краеслевието*, особено в аористните и имперфектните *окончания*: [нѐсей, пийей, рѐкой, пѐднай, рекѐйме] (примери на Иванов 1994: 153). В павликянския говор същият вид субституция, [x] => [й], се наблюдава пред друга съгласна (сегментна обусловеност) или в края на думата (позиционна обусловеност): [тѐйно, стрѐй, смѐй, умѐрай (умирах)] (Стойков 1993: 138; Иванов 1994: 97), както и в галатския говор в краесловието: [врѐй (врѐх), гр'ай (грѐх), м'ай (мѐх), вид'ай (видѐх), ур'ай, вѐйне (вѐхне), пѐйне (пѐхне)] (Стойков 1993: 119). При всички примери на субституция на [x] с [й] в средисловието пред съгласна установяваме, че тази съгласна е сонорна – [върнѐйме, рекѐйме, вѐйне, пѐйне].

3.3.5. Ненормативна субституция на [x] с [ў]

В разградските говори се наблюдава замяна на [x] с консонантно [ў] без *оглед на позицията*, но най-редовно в глаголни *окончания*: [имѐўми, т'аў, ўбѐў (хубав), зеў, б'аў] (Иванов 1994: 70). В мизийския говор се наблюдават също случаи на субституция на [x] с [ў], но те са позиционно обусловени – във *финална* позиция на думата [x] се преглася в консонантно [ў]: бѐх => [б'аў], смѐх => [см'аў], стрѐх => [страў], предѐх => [пред'аў], плѐтах => [плѐт'аў], видѐх => [видѐў], върѐх => [върѐнаў] (Стойков 1993: 102; М. Младенов 1984: 105), но също и в *средисловието* ([зѐкъсн'аўте, прѐскъўме]) (Младенов 1984: 105). Вокализирането на [x] до консонантно [ў] в краесловието ([б'аў, см'аў, страў, пред'аў]) се извършва в контекста *гласна + финално [x]*. М. Младенов отбелязва също преобладаващ преглас на съгласната [x] в консонантно [ў] в подбалканския подтип (М. Младенов 1984: 114).

3.3.6. Ненормативна субституция на [x] с [й] / [ў]

В мизийските говори се наблюдава най-голяма субституционна вариантност на съгласната [x]. В средисловието тя преминава в [й, ў] или [в]: [исѐйнал, пѐйне, мѐйни, б'аўме, ймаўме, тўўли, страўлива, тѐвен, лежѐва], а преходът на [x] във [в] е факт в интервокална позиция: [мѐва, тѐвен, лежѐва, пѐкава, плѐтава] (Стойков 1993: 103). Субституцията на [x] с [й] или [ў], както сочат примерите, се извършва предимно пред сонорна съгласна ([л, м, н]): [исѐйнал, пѐйне, мѐйни, б'аўме, ймаўме, тўўли, страўлива]. На субфонемно ниво замяната на [x] със съгласните [й], [ў], [в] е свързано с промяна на признака място на учленение и соноризиране на беззвучната съгласна [x] при първите два субституционни звука – [й], [ў], а при последния вид субституция става въпрос за приемане на признака звучност. Този вид субституция би могла да се определи като позиционно и сегментно обусловена.

3.3.7. Ненормативна субституция на [x] с гласната [e]

Ненормативна субституция на [x] с гласната [e] е специфичен случай на субституция и тя се наблюдава в брезнишкия говор във формите за минало несвършено *време*, в които [x] е заменено с гласната [e]: [бийе (биех), гледæе (гледах), търпее (търпях)] (Стойков 1993: 168; Иванов 1994: 119). Тази замяна е изцяло фоно-морфологична. В артикулационно отношение налице е цялостна промяна на всички фонологични признаци на съгласната [x] с тези на гласната [e].

4. Заключение

Резултатите от проведеното изследване сочат, че ненормативната субституция на веларните съгласни [k, g, ŋ] и [k, g, x] в устната практика на френския и българския език е фонетичен процес, който се извършва предимно под диалектно влияние или при бързо темпо на говорене (главно във френския език).

Френските фонемите [k, g] са обект на ненормативно *назализиране* и субституция с оморганичната дорсо-веларна съгласна [ŋ] (*longuement* [lɔ̃ŋmɑ̃], *banque de France* [bɑ̃ŋdɑ̃frɑ̃s]), субституционен процес, който не е характерен за българските съгласни [k, g]. Във френския език той се наблюдава при бързо темпо на говорене и е сегментно обусловен, резултат от асимилационното действие на съседни носови звукове. Носовата веларна [ŋ] се заменя само с носовата съгласна [ŋ], като тази субституция е сегментно и позиционно обусловена. Тя се извършва в сегментния суфиксален отрязък -ing във финална позиция на думата ([parkiŋ] се произнася [parkiŋ]).

В двата езика беззвучната съгласна [k] е обект на ненормативно *антериоризиране*. Във френския език се наблюдават следните случаи: 1) замяна на веларната [k] с алвеоденталната [t] в **групите** [ki] et [ky] (*le cinquième* се произнася *le sintième*, *café* се произнася “*tyafé*“); 2) диалектна замяна в нормандския говор на веларната [k] с африката [tʃ] (*sigé* се произнася [tʃyve], *culture* [tʃyʎyʎ]). В българския език веларната съгласна [k] е обект на замяна от следните съгласни: 1) от проходните съгласни [x] или [f] в консонантната група [kt], дължаща се на дисимилационен процес (*нохти* или *нофти*, *дохтор* или *дофтор*); 2) от африката [ч] поради неправилно осъществено редуване на [k] в рамките на различни словоформи на една и съща морфема (*печа*, *печат* вместо *пека*, *пекат*). Съгласните [g] и [ɣ] в двата езика проявяват сравнително устойчиво сегментно поведение спрямо субституционните процеси. Съгласната [g] във френския език е обект само на назализиране (*longue minute*), а субституцията на съгласната [ɣ] в българския език е свързана предимно с неправилно осъществено фоно-морфологично редуване (*те можат* вм. *те могат*). Проходната съгласна [x] в българския език е подложена на най-силни субституционни процеси под диалектно влияние – тя се заменя от съгласните [f, v, ф/в, й], от консонантно [ʃ] и дори от гласната [e]. Съгласната [x] се заменя ненормативно в следните случаи: 1)

субституция на [x] с [ф] – тя е позиционно обусловена и се осъществява в краесловието [чуф, зеф]) или е резултат на неправилно осъществено фоно-морфологично редуване ([дòйдуф, нàйдуф, учèф] напр. в западнородопския говор); 2) субституция на [x] с [в] – тя е позиционно обусловена ([мúва]) или се извършва в резултат на неправилно осъществено фоно-морфологично редуване (пекоха => [пèкава]); 3) субституция на [x] с [в] или [ф] (муф`та, върфу (върху), б`аф, уфо) – при тези случаи липсва сегментна или позиционна обусловеност; 4) субституция на [x] с [й] – резултат на фоно-морфологична замяна (напр. в тракийските говори [спрèйме, върнàйме]), но има и случаи на позиционно-сегментна обусловеност (в средисловието, пред сонорна съгласна – [тèйно]) или в края на думата (позиционна обусловеност): [страй, смèй]; 5) субституция на [x] с [ÿ] – обикновено фоно-морфологична субституция (в разградските, в подбалканските и др. говори: [им`ÿми, т`аÿ, ùб`ÿ (хубав), зеÿ, б`аÿ]); 6) субституция на [x] с [й] или с консонантно [ÿ] – позиционно и сегментно обусловена ([изс`йнал], [страÿлìва]); 7) субституция на [x] с гласната [е] – тя е резултат на фоно-морфологична замяна (в брезнишкия говор във формите за минало несвършено време: [б`иее, гледàе, т`рпèе]). При всички случаи на субституция на съгласната [x] с друг звук ясно личи тенденция към антериоризиране на учленителното й място.

ЛИТЕРАТУРА:

- Бояджиев, Тилков 1997:** Бояджиев, Т., Д. Тилков. *Фонетика на българския книжовен език*. В. Търново: Абагар. **Boyadzhiev, Tikov.** *Fonetika na balgarskia knizhoven ezik*. V. Tarnovo: Abagar.
- Георгиев, Дуриданов 1978:** Георгиев, В., Ив. Дуриданов. *Езикознание*. С.: Изд. „Наука и изкуство“. **Gueorguev, Duridanov.** *Ezikoznanie*. S.: Nauka i izkustvo.
- ГСБКЕ 1982:** Тилков, Д., Стоянов, С., К. Попов. *Граматика на съвременния български книжовен език*. Т. 1. Фонетика. София: БАН. **GSBKE.** Tikov, Stoyanov, Popov. *Gramatika na savremennia balgarski knizhoven ezik*. T. 1. Fonetika. Sofia: BAN.
- Кирилова 2014:** Кирилова, В. *Фонологични аспекти на проява на закона за минималното артикулационно усилие в устната спонтанна реч на френски и български език* – непубликуван дисертационен труд, защитен през 2014. **Kirilova.** *Fonologichni aspekti na proiava na zakona za minimalното artikulationno usilie v ustnata spontanna rech na frenski i balgarski ezik* – nepublikuvan disertatsionen trud, zastiten prez 2014.
- Мирчев 1978:** *Мирчев, К. Историческа граматика на българския език*. С.: „Наука и изкуство“. **Mirchev.** *Istoriesheska gramatika na balgarskia ezik*. S.: Nauka i izkustvo.
- Младенов 1984:** Младенов, М. Характеристика на говорите в Добруджа. // *Помагало по българска диалектология*. Съст. Т. Бояджиев. С.: Изд. „Наука и изкуство“, 100–127. : **Mladenov.** *Narakterisika na govorite v Dobrudzha*.// *Pomagalo po balgarska dialektologia*. S.: Nauka i izkustvo, 100-127.
- Стойков 1993:** Стойков, С. *Българска диалектология*, С.: Изд. на БАН. **Stoykov.** *Balgarska dialektologia*. S.: BAN.

- Иванов 1994:** Иванов, Й. *Българска диалектология*. Пловдив: УИ „Паисий Хилендарски. **Ivanov**. *Balgarska dialektologia*. Plovdiv: Payssi Hilendarski.
- Carton 1974:** Carton, F. *Introduction à la phonétique du français*. Paris : Bordas.
- Carton et al. 1983:** Carton, F., Rossi, M., Autesserre, D., P. Léon. *Les accents des Français*. Paris : Hachette.
- Gadet 1989:** Gadet, F. *Le français ordinaire*. Paris : Colin.
- Gadet 1992:** Gadet, F. *Le français populaire*. Paris : PUF.
- Landercy, Renard 1977:** Landercy, A., R. Renard. *Eléments de phonétique*. Bruxelles& Didier.
- Hall 2007:** Hall, D. J. Le français de Rouen (Haute-Normandie, France): une variété de français qui représente bien sa ville. // *Bulletin du Projet „Phonologie du Français Contemporain“*, № 7, 171–191.
- Léon 1992:** Léon, P. *Phonétisme et prononciation du français*. Paris : Armand Colin.
- Малмберг 1994:** Malmberg, B. *La phonétique*. PUF: Paris.
- Nikov 1992:** Nikov, M. *Phonétique générale et française*. Sofia : Presses Universitaires St. Kliment Ohridski.
- Nyrop 1902:** Nyrop, Kr. *Manuel phonétique du français parlé*, Copenhague: Graebe
- Sabio 2013:** Sabio, F. Phonétique, phonologie, écriture – посещение на страницата: 16.09.2016 <http://lecrpe2015.e.l.f.unblog.fr/files/2013/08/phonologie-et-phonetique1.pdf>
- Thibaulta:** Thibault, A. Variantes combinatoires et libres l’assimilation – посещение на страницата: 15.08.2016 <http://andre.thibault.pagesperso-orange.fr/PhonologieSemaine3.pdf>
- Thibaultb:** Thibault, A. Le statut phonologique des affriquées et des géminées - посещение на страницата: 20.10.2015 <http://andre.thibault.pagesperso-orange.fr/PhonologieSemaine13.pdf>